

Things and Patterns – from Pyramiden to Patagonia

Festschrift in honor of Professor
Hein Bjartmann Bjerck

Birgitte Skar, Heidi Breivik og Martin Callanan (red.)

© **NTNU Vitenskapsmuseet**, Institutt for arkeologi og kulturhistorie
og **MUSEUMSFORLAGET** Trondheim 2025
ISBN 9788283051919
ISSN 1501-6099

Grafisk formgivning Type-it AS
Omslagsdesign Type-it AS
Omslagsillustrasjon Hein B. Bjerck sålde under utgraving ved Reinsvatnet Lok 1, Sunndal k.,
Møre og Romsdal, i september 2009. Foto: Martin Callanan, NTNU Vitenskapsmuseet
Forlagsredaktør laila.andreassen@museumsforlaget.no
Papir 115 g Galerie art silk
Boka er satt med Adobe Garamond Pro 11,7/14 pkt
Trykk og innbinding LOS Digital AS

Digital utgave fritt tilgjengelig <https://www.ntnu.no/museum/publikasjoner>

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim

telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no
www.museumsforlaget.no

Denne boka er beskyttet av lov om
opphavsrett til åndsverk, og avtaler
om kopiering inngått med Kopinor.
Ta kontakt med forlaget om du ønsker å
gjengi deler av boka, i medieavhengig form.

Henvendelser om denne boka kan rettes til NTNU Vitenskapsmuseet,
Institutt for arkeologi og kulturhistorie, 7491 Trondheim

Innhold

Innledning

Introduksjon til festskrift til professor Hein Bjartmann Bjerck

Martin Callanan, Birgitte Skar, Heidi Mjelva Breivik 9

Tema 1 Tidlig forhistorisk tid; stein, bilder og landskap

Re-visiting Middagskarheia 1

Fragments of Middle Mesolithic Life on Vega, Central Norway

Birgitte Skar, Helena Knutsson, Kjel Knutsson 18

Tilbake til Reinsvatnet

Heidi M. Breivik, Martin Callanan 40

What's the Point of all the Points?

Thoughts on the use of Bow and Arrow in Early Mesolithic Coastal Norway

Leif Inge Åstveit 62

Mesolithic Portable Animal Figurines in Coastal Western Norway

Knut Andreas Bergsvik, David Simpson, Hanne Årskog 74

Hellig landskap ved Julsundet i yngre steinalder

- om erkjennelse og lokalisering av steder for rituell praksis

Silje E. Fretheim 86

Et essay om fremstillingen av menneskefigurer og dyr

Trond Klungseth Lødøen 114

Tema 2 Komparative og globale perspektiver på menneskers relasjon til havet

Late Pleistocene Archaeology

Daryl Fedje, Christopher F.G. Hebda, Duncan McLaren 134

Marine Mammals in Rock Art and Fossils in Flint

Regional Expressions of Being-Sea-Stone Relations on the West Coast of Norway in the Mesolithic

Astrid J. Nyland 152

Marine Ventures Project

A Comparative Perspective for the Human Colonization of Archipelago Landscapes in Norway and Patagonia

Atilio Francisco Zangrando, Heidi M. Breivik, Silje E. Fretheim, Angélica M. Tivoli 180

Towards a “Flutter” Landscape Archaeology On Relations between Digital Elevation Models and an Ethnolinguistic Dictionary from Tierra del Fuego <i>Jo Sindre P. Eidshaug</i>	196
Tema 3 Samtidsarkeologi og arkeologi i hverdagen, arkeologiens hverdag	
Hvorfor arkeologi? <i>Bjørnar Julius Olsen</i>	218
Anekdoter som arkeologisk metod <i>Mats Burström</i>	228
Going Himmelblå Sideways-Thinking Archaeology Within the Multiple <i>Terje Brattli and Ragnar Vennatrø</i>	234
Salt House For an Act of Unrelinquished Obligation <i>Christopher Witmore</i>	250
Tema 4 Vitenskap, ord og bilder – visual essays	
En digital bergkunstreise gjennom tekst, bilder og lyd <i>Heidrun Steberggløkken</i>	266
Walking Down Memory Lane to the Sound of Bombs and Shells <i>Axel Christophersen</i>	276
Ytterst i verden – en utstilling mellom to permer <i>Redigert av Heidi M. Breivik og Elin S. Sandbakk</i>	288
Bifangst <i>Elin Andreassen, Ann-Cathrin Hertling</i>	310
Supplementary Tables and Figures	
<i>Skar, Knutsson and Knutsson</i>	314
<i>Breivik og Callanan</i>	321

Om forfatterne / The authors

Birgitte Skar Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum
Kjel Knutsson Department of Archaeology, Ancient History and Conservation, University of Uppsala

Helena Knutsson Stoneslab, Uppsala

Heidi Mjelva Breivik Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Martin E. Callanan Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Leif Inge Åstveit Section for Cultural Heritage Management, University Museum of Bergen

Knut Andreas Bergsvik University Museum, University of Bergen

David Simpson University Museum, University of Bergen

Hanne Årskog University Museum, University of Bergen

Silje E. Fretheim Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Trond Klungseth Lødøen Department of Cultural History, University of Bergen

Daryl Fedje Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Christopher F.G. Hebda Hakai Institute, Victoria, Canada

Duncan McLaren Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Astrid J. Nyland Museum of Archaeology, University of Stavanger

Atilio Francisco Zagrandó Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Angélica M. Tivoli Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Jo Sindre P. Eidshaug Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Bjørnar J. Olsen Department of Archaeology, History, Religious Studies and Theology, The Arctic University of Norway

Mats Burström Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University

Terje Brattli Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Ragnar Vennatrø Trondheim

Christopher Witmore Department of Classical and Modern Languages and Literatures, Texas Tech University

Heidrun Stebergløkken Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Axel Christophersen Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Elin S. Sandbakk NTNU University Museum

Elin Andreassen Hertling & Andreassen, Trondheim

Ann-Cathrin Hertling Hertling & Andreassen, Trondheim

Et essay om fremstillingen av
menneskefigurer og dyr
i den *Nordlige Tradisjonens*
bergkunst og refleksjoner om
bakgrunnen for deres tilblivelse

Trond Klungseth Lødøen

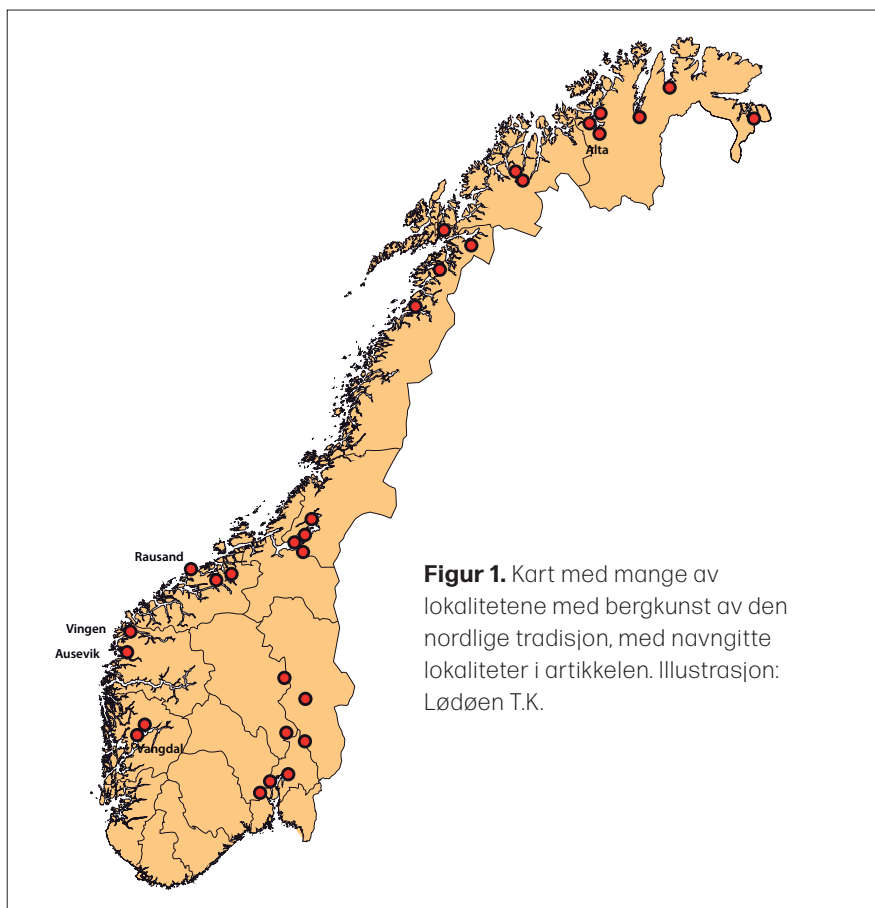
ABSTRACT

This paper addresses the need to decode and reinterpret more of the iconographical content expressed in Northern Tradition rock art, also known as the hunter's art of Scandinavia. Since this tradition was defined and distinguished from the Southern Tradition over a century ago, scholarly attention has primarily focused on the animal imagery, leaving a substantial number of other motifs largely uninterpreted. As part of a more holistic approach to Northern Tradition rock art, this paper highlights the presence of anthropomorphic figures, arguing in favor of these being representations of human skeletons and even fragmented skeletal forms. These images represent a potential game changer in the interpretation of Northern Tradition rock art, suggesting stronger connections to past mortuary practices and possibly to dramatic prehistoric events. The paper also emphasizes the need for improved dating methods for the Northern Tradition rock art and advocates efforts to link the rock art more directly to the societies that produced the iconography. It also calls for reducing the influence of modern Western worldviews that often dominate archaeological interpretations and encourages the exploration of alternative worldviews conveyed through the imagery of the Northern Tradition, which should be more prominently integrated into the archaeological discourse.

Innledning

Denne artikkelen tar utgangspunkt i bergkunst av den *nordlige tradisjonen*, eller de såkalte *veideristningene*, og understreker behovet for å forsøke å avkode mer av ikonografiens meningsinnhold og betydning. Dette innebærer også et ønske om en grundigere revisjon av tidligere tolkninger. Det samme gjelder selvsagt også den *sørlige tradisjonen*, eller *jordbruksristningene*, men i denne artikkelen rettes søkelyset mot den nordlige tradisjonen. Tilnærmingene til denne bergkunsten har vært preget av stor oppmerksomhet rundt dyrefigurene, som har undret utallige forskere i mer enn et århundre, hva gjelder både motivenes betydning, deres alder, bakgrunnen for at bildene ble skapt, og ikke minst hva som initierte behovet for å lage bergkunsten. Forklaringsrammene har likevel i stor grad holdt seg til at motivene hadde en eller annen sammenheng med fangsten av dyrene som ble avbildet, og i fagmiljøet har det stort sett vært enighet om at helleristningene ble laget en eller annen gang i steinalderen. Ofte er det heller ikke dyremotivene som har fått den overordnede oppmerksomheten. Det har snarere vært de enkelte

bergkunstlokalitetenes karakter og plassering i landskapet, samt hvor egnet disse stedene har vært sett på som enten styrtfangstlokaliteter, jaktterreng eller strategiske møteplasser for fangstgrupper innenfor et større omland. Et vesentlig punkt i argumentasjonen som har ligget til grunn for forståelsen av bergkunsten, har vært at dyrefigurene var uttrykk for steinalderens praktiserte fangst, eller fordums jaktmagi. Med støtte fra etnografiske kilder har det vært hevdet at avbildninger av dyr, slik vi finner dem innenfor bergkunsten, representerte en måte å kontrollere dyrene på og overtale dem til å la seg falle for tidligere jegeres piler, eller alternativt jages eller lokkes utfor stup – slå seg i hjel – og dermed sikre samfunnets ernæringsmessige behov. Her må det straks legges til at bildene også har blitt anvendt i forsøk på å trenge inn i steinalderens fangstmentalitet og -ideologi, hvor sammensetningene av motiver har vært hevdet å gi innblikk i kosmologiske og mytologiske fortellinger samt innsikt i samfunnets bakenforliggende struktur (bl.a. Fuglestvedt 2018, Mantere 2023). Likevel har det vært utfordrende å knytte bergkunsten til kon-

Figur 1. Kart med mange av lokalitetene med bergkunst av den nordlige tradisjon, med navngitte lokaliteter i artikkelen. Illustrasjon: Lødøen T.K.

krete tidsrom i steinalderen. Gjennom flere tiår har bergkunsten dessuten blitt omtalt som narrativer eller fortellinger, men tolkningene av disse har en bare i svært begrenset grad gitt seg i kast med.

Metodiske utfordringer og usammenlignbare rammeverk

Som del av arkeologifagets utvikling har det dannet seg flere tradisjoner, med blant annet studier av bergkunst på den ene siden og undersøkelser av materielle kilder – gjennom i hovedsak utgravninger – på den annen side. I lys av denne utviklingen er det også slik at bergkunsttilnærmingene og bergkunstforskningen har fått en helt annen karakter enn den øvrige arkeologien. Enkeltstående motiver har fått langt mer oppmerksomhet enn f.eks. tidfesting, noe jeg vil komme tilbake til. Den utgravende arkeologien har på sin side – gjennom flere titalls år – stått for et enormt kildetilfang og en nærmest revolusjonerende metodisk utvikling. Stadig flere naturvitenskapelige metoder har gitt oss langt flere analyser med tilhørende resultat, mer presise dateringsmetoder og mer nyanserte kronologier for både gjenstander, faser og ulike trekk innenfor tidligere tiders kulturuttrykk, som bosetningsmønstre, gjenstandsty-

per og øvrige kildekategorier. Og selv om det aller meste av den opprinnelige materielle kulturen er borte – slik som gjenstander og elementer av organisk materiale, samt menneskene, språket, tankesettet, samfunnsstrukturen og den opprinnelige karakteren til disse samfunnene –, så har vi likevel rekonstruert og utviklet samfunnsmodeller basert på relativt sett få kildekategorier. Disse rekonstruksjonene har også ligget til grunn for tolkningene av bergkunsten. Spørsmålet er likevel om vi er i nærheten av å ha et brukbart utgangspunkt for å kunne fortolke den nordlige tradisjonens bergkunst, i lys av denne rekonstruerte samtidskonteksten? Er rekonstruksjonene vi har skapt av disse samfunnene – på bakgrunn av et svært begrenset gjenværende kildemateriale tilstrekkelige for å forstå bergkunsten? Eller er det snarere

bergkunstens ikonografiske innhold som i større grad burde bidra til å gi innsikt og kanskje endre forståelsen vi har skapt av det bakenforliggende samfunnet?

Menneskefigurene og de øvrige motivene ..., og hva ble det egentlig til med narrativene?

Innenfor det jakt- og fangstfokuserede forklaringsregimet som har ligget til grunn for rekonstruksjonene av samfunnet og fortolkningen av bergkunsten, er det mange figurer og figurkategorier som i stor grad har blitt ekskludert. Blant annet har det vært liten plass til menneskefigurene som er del av den nordlige tradisjonen. At mange av disse later til å være fremstilt som skjeletter (Lødøen 2015), har heller ikke blitt viet særlig stor oppmerksomhet. Som rene menneskefigurer har de enkelt latt seg inkorporere i *fangstperspektivet* – som de utøvende jegerne – som tross alt er en av de vanligste forklaringsrammene for de fleste arkeologiske spor fra steinalderen. Legger en til at det er gjennomført ganske få forsøk på helhetlige analyser av de sammensatte motivvariasjonene, har en kanskje ikke vært i nærheten av å forstå hva bergkunsten egentlig dreier seg om og uttrykker. I det følgende

vil jeg derfor forsøke å trenge noe dypere inn i disse forholdene. Blant annet vil jeg se nærmere på menneskeskjelettfremstillingenes karakter og noen av de samfunnsmessige forbindelsene de kan settes inn i, samt gi noen alternative fortolkninger. Heller ikke jeg vil gi en helhetlig analyse av bergkunsten jeg gir meg i kast med, men trekke opp noen alternative veier til ny kunnskap. Skal vi kunne fortolke narrativene, er det åpenbart at vi må ta med alle elementene som kan ha utgjort deler av disse fortellingene, noe som selvsagt byr på utfordringer.

Geografisk blir det fokusert på Vest-Norge og bergkunstlokalitetene Ausevik og Vingen (Fig. 1). Tidsmessig på slutten av senmesolitikum, som er perioden Ausevik og Vingen dateres til. Dette var en brytningstid med store endringer i samfunnet – trolig dramatiske endringer – som kan ha vært den utløsende faktoren for at bergkunsten ble laget. De to lokalitetene er svært forskjellige i størrelse og karakter, men har likevel en rekke likhetstrekk når det gjelder ikonografien, med dyrefigurer og fremstillinger av menneskeskjeletter. I Ausevik er det dokumentert om lag tre hundre figurer på åtte panel innenfor et areal som er mindre enn 2 dekar, mens det i Vingen så langt er dokumentert over 2200 figurer fordelt på mer enn tre hundre felt innenfor et område som er nærmere 2 km² i utstrekning.

Innsikt i dødehåndtering

På bakgrunn av at det kan argumenteres for at mange av menneskefigurene, kanskje til og med flertallet, bør forstås som skjeletter – at de er mange i antall, og finnes på en rekke lokaliteter – endrer ikke bare forståelsen av menneskefigurene. Det gir en betydelig endring av det hyppig forekommende fangstperspektivet, de jaktmagiske beveggrunnene og i bunn og grunn forståelsen av *all* bergkunst av den nordlige tradisjon. Jeg vil gå så langt som å hevde at dette snur helt opp ned på mye av det som er tenkt, skrevet og uttrykt om bergkunst av denne tradisjonen. Menneskeskjelettene viser med all tydelighet at de som laget motivene, må ha hatt en bevissthet overfor døde mennesker – som selvsagt er åpenbart i et samfunn – men også at de må ha forholdt seg forholdsvis aktivt til skjeletter, noe som gir oss økt innsikt i hvordan dødehåndteringen kan ha foregått langt tilbake i tid. Ikonografien gir dessuten klare hentydninger til ulike *før-* og *etterstadier* i dødebehandlingen. Det ligger implisitt i motivene at de avdøde må ha vært utsatt for ekskarnasjon, som fikk frem de tydelige skjelettene, og som ble etterfulgt av

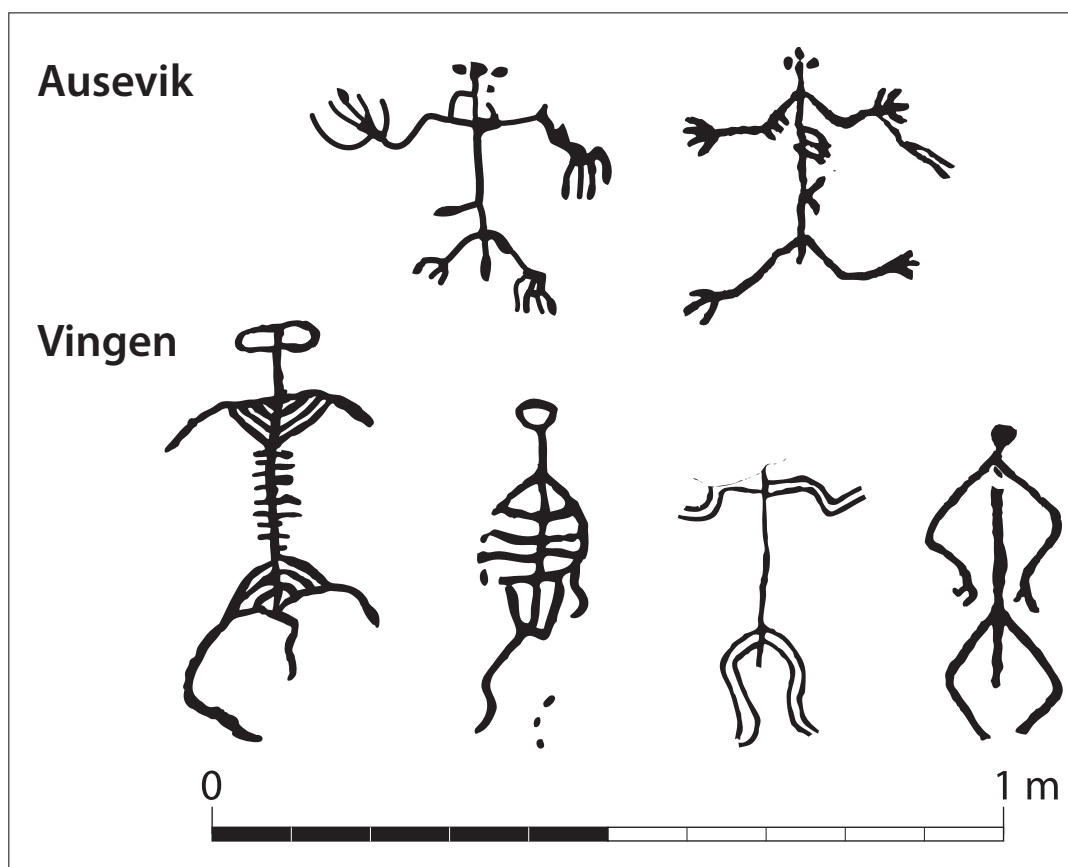
manipulasjon og oppdeling av ulik grad. Et grunnleggende spørsmål er likevel knyttet hva som medførte at disse uttrykkene ble fremstilt som motiver gjennom bergkunsten. Dette blir det nærmest umulig å forsøke å svare på uten at vi i større grad trekker inn samfunnene bak bergkunsten, men spørsmålet som også melder seg, er om vi har nok kunnskap om disse samfunnene. En erkjennelse av at menneskefigurene er skjeletter som er avbildet sammen med hjortedyr, setter jo dyrene i sammenheng med både død og dødehåndtering (Lødøen 2015). Ved å studere materielle etterlatenskaper kan vi avdekke forbindelser og oppnå kunnskap som vil gi oss bedre innsikt i samfunnets grunnleggende strukturer, ideer og tankesett. Men det vi først og fremst må ta på alvor og forsøke å forklare, er hvorfor hjortedyr og menneskeskjeletter forenes gjennom bergkunsten. Her kan materielle etterlevninger av gevir og hjortebein fra arkeologiske kontekster gi alternativ innsikt i forståelsen av hjortedyr i de ikonografiske fremstillingene.

Når det gjelder bergkunsten, kan vi likevel ikke vite om motivene er mytologiske eller kosmologiske fremstillinger, avbildninger av tidligere tiders realiteter, et ønske om å endre eksisterende realiteter til de uttrykk og sammenhenger som ble avbildet, eller om det har ligget andre motivasjoner bak fremstillingene. Men trolig gjennomsyret mytologi og kosmologi alle sider av samfunnet, som ofte er tilfellet i tradisjonelle samfunn. Trekker en inn at antallet menneskeskjeletter blant motivene i Vingen og Ausevik er det mangedobbelte av hva som er funnet av fysiske skjeletter eller fragmenter av slike i hele landet, gjennom *hele* mesolitikum, så er bergkunsten også en brukbar kilde til innsikt i noe av dødehåndteringen karakter. Dette er et eksempel på hvordan ikonografien kan komplettere det øvrige arkeologiske kildematerialet. De svært få funnene av skjeletter (Schülke 2022), skjelettdeler eller begravelser datert til steinalderen, her til lands, har naturlig nok ført til at steinalderens dødehåndtering sjelden har vært et tema i norsk arkeologisk litteratur (Lødøen 2015). Dersom den nordlige tradisjonens helleristninger faktisk representerer tidligere realiteter – noe den synes å kunne gjøre – med manipulasjon og særlig fragmentering av skjelettene, bidrar dette til å forklare hvorfor de mer komplette skjelettene fra steinalderen sjelden har latt seg gjenfinne, og at gravene aldri har vært der i det omfang en har sett det for seg (Lødøen 2015).

Menneskeskjelettens karakter

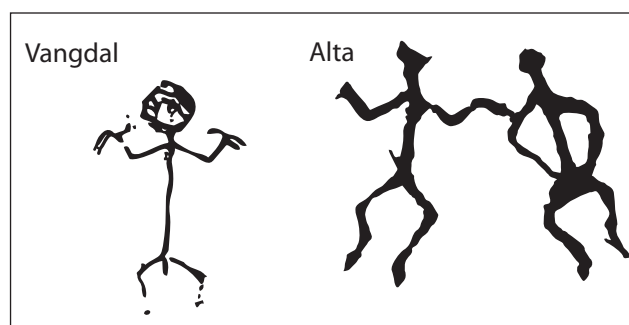
Følgelig er det også interessant hvordan skjelettmotivene og – ikke minst – en rekke tilfeller av manipu-

Figur 2. Et utvalg fremstillinger av såkalt antropomorfe figurer, som det argumenteres for er menneskeskjeletter fra henholdsvis Ausevik og Vingen. Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

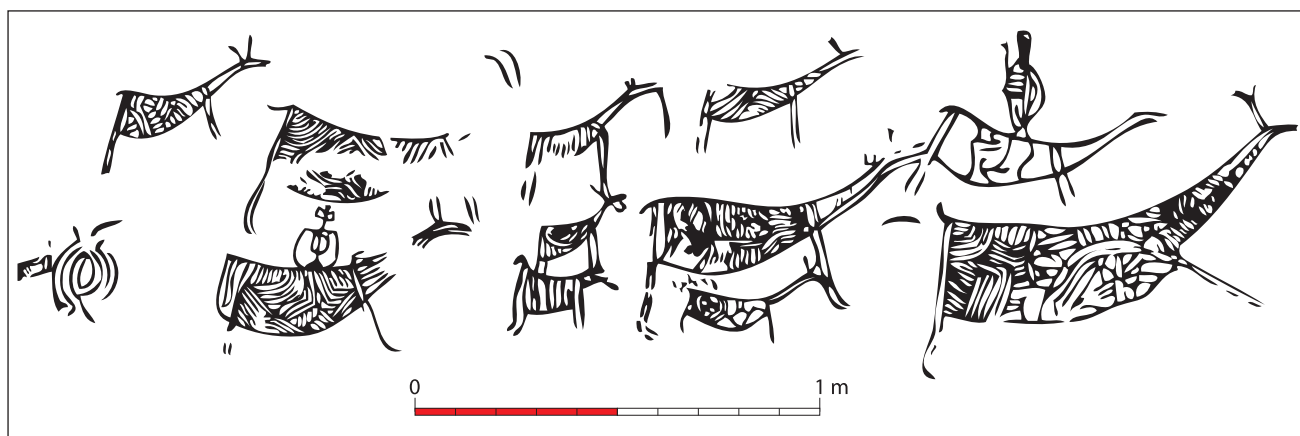

lering uttrykt gjennom bergkunsten kan gi innsikt i prosessene som foregikk før de endelige dødeprosene ble ferdigstilt. Et essensielt spørsmål er likevel hvorfor disse skjelettfigurene ble avbildet. Hva var hensikten med dette? For skjelettfigurene i både Ausevik og Vingen finnes det en rekke generelle likheter, men også distinkte forskjeller. Sistnevnte muligens betinget av at det er en tidsforskjell mellom tidfestingen av de to lokalitetene, noe jeg kommer tilbake til. Meningsinnholdet kan likevel ha vært mye av det samme, selv om uttrykket som ble valgt, var ulikt, og muligens et resultat av ulike preferanser hos samfunnene eller de individuelle skaperne av bergbildene (Fig. 2). I Ausevik er kombinasjonen av lange fingre og tær uten håndflater eller fotblad – i kombinasjon med ribbein, ofte bare noen få gjenværende ribbein – det mest typiske blant menneskeskjelettmotivene. I Vingen er det som karakteriser skjelettene, langt mer sammensatt. Mange har tydelige ribbein i kombinasjon med hjulbenthet og buktende, utstrakte armer, men de er også fremstilt hjulbent med ryggrader uten ribbein, med eller uten hode, men også helt uten armer. De buktende armene synes også å være felles for mange skjelettfremstillinger i både Vingen og Ausevik. Disse trekkene er også representert ved andre lokaliteter av den nordlige tradisjon.

Her kan nevnes Vangdal, Kvam i Vestland, samt flere felt i Alta, Finnmark (Fig. 3). Mange av menneskefigurene er likevel såpass stiliserte at det er vanskelig å identifisere om disse var ment å fremstille skjeletter eller ei. Med tanke på hvor mange av menneskefigurene som har flere av de typiske trekkene for skjeletter, så bør det kanskje legges til grunn at alle egentlig var ment å være skjeletter. Om det likevel skulle vise seg at ikke alle er skjeletter, men levende mennesker, eller

Figur 3. Eksempler på det som kan forstås som menneskeskjeletter fra lokaliteten Vangdal I, Kvam, Vestland, og fra Ole Pedersen, Hjemmeluft, Alta, Finnmark. De buktende armene og de hjulbente fremstillingene kan sammenlignes med fig. 2 og 5. Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

Figur 4. Menneskeskjeletter og hjortedyr i nær forbindelse med hverandre og på vei vestover, og kanskje i henhold til en horisontal kosmologisk oppfatning og forståelse. Illustrasjon: Lørdøen T.K./Arkikon

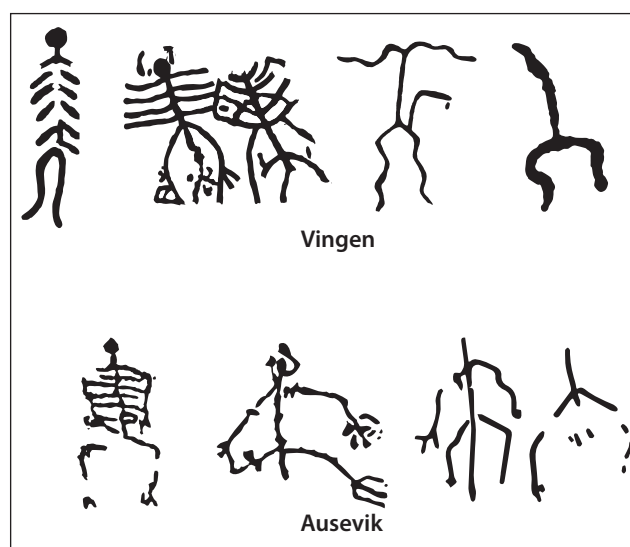
døde, men fortsatt ikke-ekskarnerte kropp, endrer det likevel ikke så mye på det som diskuteres her.

Regenerasjon

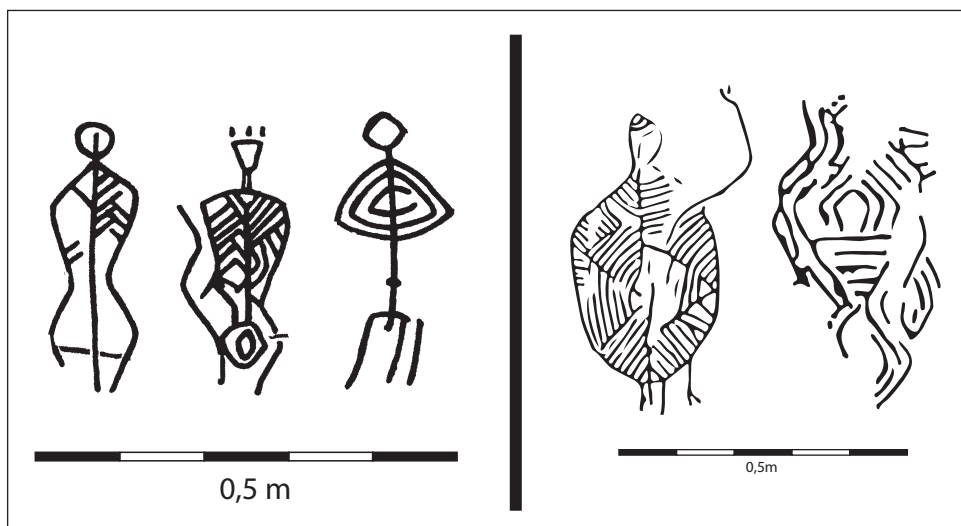
I utgangspunktet er det naturlig å sette den tydelige ekskarneringen av døde mennesker i sammenheng med den antropologiske terminologien: *Sekundær-begravelser*, hvor avdøde følges opp i ulike post-mortale stadier, ofte for å sikre den rette gjenoppstandelse. Hos mange kulturer vi kjenner til, og som kanskje er sammenlignbare med steinalderssamfunn hersker det ofte en oppfatning av at de fleste mennesker tar del i en kontinuerlig regenerasjon med en vedvarende gjenfødelse (Bloch 1982, Hertz 1960). Tilsvarende finnes oppfatningen av et skille mellom kropp og sjel. Innenfor en slik forståelse håndterer den innledende primærbegravelsen sjelens frigjørelse. Selve sjelen er hos mange kulturer oppfattet å ha tilhold i bløtvevet, eller kroppen, og i takt med at bløtvevet går i oppløsning, flytter sjelen seg til et annet individ (Metcalf og Huntington 1979). Likevel er det ikke sikkert at den moderne teoretiske definisjonen stemmer for steinalderssamfunnet, at sjelen ligger i bløtvevet, men at den likevel godt ble oppfattet å ligge i skjelettet. Det er både interessant og relevant at det hos mange kulturer er nettopp dyr som besørger denne ferden – dvs. frakter sjelen fra ett individ til en annet (bl.a. Hultkrantz 1953, Wynn og White 2017). En slik forståelse kan dermed bidra til å forklare den nære forbindelsen mellom menneskeskjeletter og hjortedyr i bergkunsten (Fig. 4). Som del av en gjenfødelse er det heller ikke utenkelig at denne prosessen også innebar manipulasjon og fragmentering av nettopp skjelettet – for å sikre det best mulige utfallet for samfunnet. Særlig dersom

det var ønskelig å påvirke gjenfødselen, medisinsk, ved å fjerne eller erstatte elementer fra et skjelett til fordel for andre elementer. Bakgrunnen for dette er det vanskelig å uttale seg om konkret, men det er likevel kjent at samfunn har gitt deler av menneskeskjeletter – med f.eks. sykdomstrekk – en helt annen behandling enn andre deler (Rebay-Salisbury 2015). Dette vil jeg komme tilbake til. Uansett bidrar det til en alternativ forståelse av fragmenteringen av skjelettene.

Erkjennelsen av at menneskefigurene i bergkunsten er skjeletter, som dessuten er blitt utsatt for enten beskjeden, middels eller det vi kan omtale som omfattende fragmentering, eller *desartikulering* (dvs. oppdeling av skjelettet), har gjort det mulig å identifisere flere

Figur 5. Ulike faser i manipulasjonen og fragmenteringen av skjeletter fra både Vingen og Ausevik. Alle enkeltfigurene er hentet fra ulike felt, og er her fremstilt som forslag til utviklingstrekk i den foreslåtte desartikuleringen. Illustrasjon: Lørdøen T.K./Arkikon

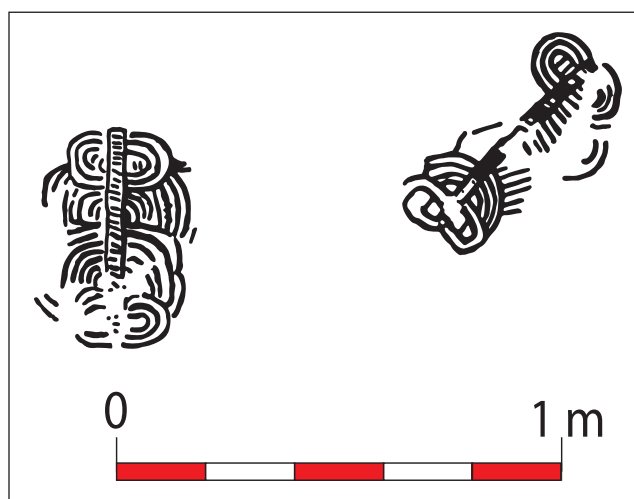
Figur 6. Eksempler på det som kanskje kan forstås som en mulig mumifisering. Figurene til venstre, fra lokalitet Bakkane 4, Vingen har ingen armer og har karakter av å være pakket inn, og eller gi assosiasjoner til hud under oppløsning. De to figurene til høyre fra felt VI i Ausevik, foreslås her å være kropper, kanskje overkropper som kan representere en del av dødebehandlingen. Illustrasjon: Lødøen, T.K./Arkikon

nivåer eller utviklingstrekk i fragmenteringsprosessene. Nettopp denne erkjennelsen har bidratt til at motiver som vi tidligere rett og slett ikke har vært i stand til å fortolke eller forstå, nå kan forstås som så fragmenterte skjeletter at de ligger helt utenfor det som kan erkjennes som skjelettdeler ut fra enkeltmotivene alene (Lødøen 2015) (Fig. 5). Likevel et det svært uklart hvorfor disse motivene ble skapt. Illustrerende er at innenfor fagområdet *kunsthistorie* opplever en store utfordringer med å fortolke etterlatte uttrykk i billedkunsten, som bare er noen hundreår gamle. For den nordlige tradisjon skal vi tusenvis av år tilbake i tid, til tidsrom hvor vi har svært begrensede opplysninger om gjeldende premisser som har ligget til grunn for tro, oppfatninger og fordums ontologier.

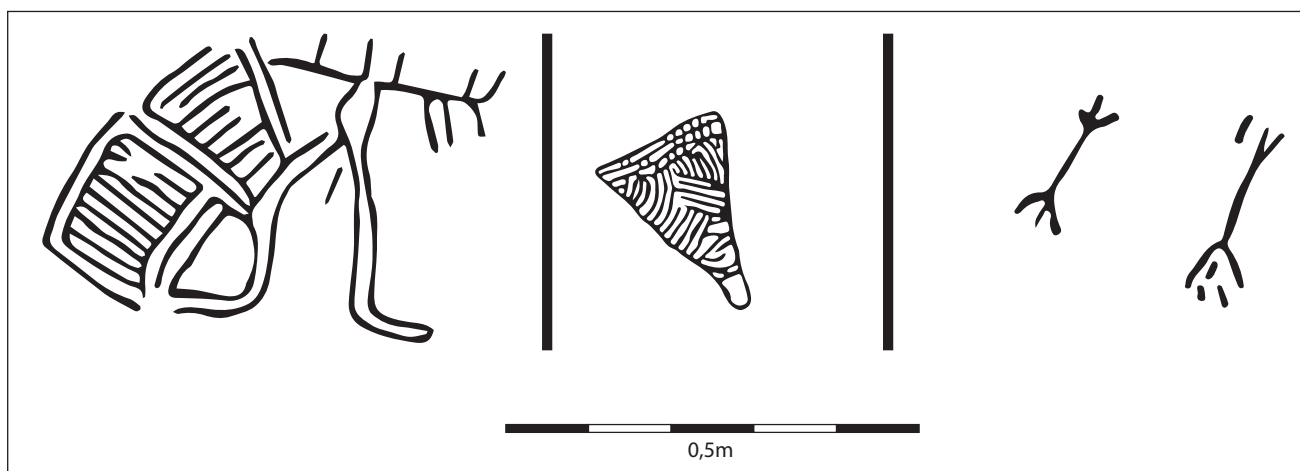
Før- og etterstadier, oppdeling og manipulasjon

Uansett utvikling så antyder bergkunsten at det kan ha funnet sted ulike før- og etterstadier for menneskefigurenes ekskarnering og deres manipulasjon eller *desartikulering*. Her gis rom for bare noen få eksempler på en mulig førbehandling, hvor kropper kan ha blitt gjenstand for en mulig mumifisering (Fig. 6), som del av en innledende fase før selve skjelettet ble endelig eksponert (Fig. 2 og 5). I Ausevik kan utviklingen tyde på at hodet ble fjernet på et tidlig tidspunkt, og at det etterfølgende skjelettstadiet ikke har noen tydelig hodeform, men at denne delen av skjelettet er representert av tre prikker (Fig. 2). I utgangspunktet kan en se for seg at dette representerte øyehulene i kraniet og nesemarkeringen, men den midtre prikken befinner seg over øyemarkeringene, noe som utelukker en slik for-

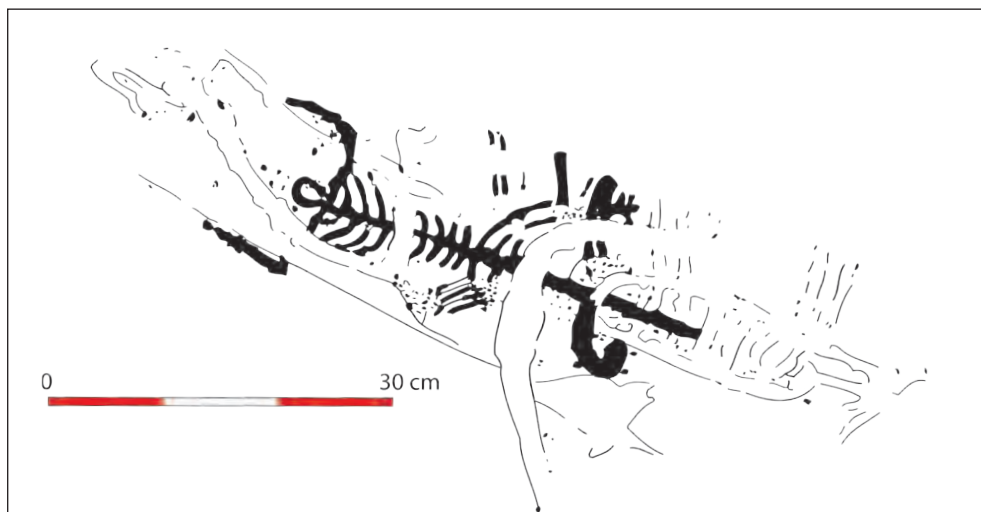
klaring. En alternativ forståelse er at dette er den øvre delen av ryggraden, slik den ville ha fremstått dersom hodet var fjernet fra resten av skjelettet. Tilsvarende hodeløse figurer finnes også i Vingen. Dette gir tydelige hentydninger om at selve hodet ble gjenstand for en annen behandling, kanskje tidlig i prosessen, og finner sitt motstykke i løse hodeskaller som er funnet i andre mesolittiske kontekster (Schülke 2022). Eksempler på en alternativ behandling av mesolittiske hodeskaller er også dokumentert gjennom den noe eldre lokaliteten Kanaljorden i Sverige (Hallgren et al. 2021), og i mesolittiske begravelseskontekster andre steder i Europa (Grünberg 2000). I Vingen er det tydeligste

Figur 7. Innenfor felt VI i Ausevik finnes to svært like figurer som later til å representere ryggrader, med mulig kragebein og deler av bekkenet i hver sine ender. Likheten med en av menneskefigurene fra Vingen (se fig. 2) har vært understreket av blant annet Hagen (1969). Illustrasjon: Lødøen, T.K./Arkikon

Figur 8. Kan også disse motivene fra flere steder i Ausevik settes i sammenheng med dødeprosessene? At vi ser underkroppen eller beina til et menneske (t.v.), et mulig skulderblad (midt), og lår, leggbein eller underarmsbein med tydelige ledd i hver ende (t.h.)? Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

Figur 9. Denne fremstillingen synes å understreke at det var nære forbindelser mellom menneskeskjeletter og hjortedyr. Samtidig later hele flaten til å være omgitt av dyrehodestaver som tar del i prosessen og understreker nettopp deres rolle i dødeprosessene. Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

skjelettmennesket fremstilt med det som later til å være to større øyehuler i kraniet (Fig. 1), tilsynelatende uten munn eller kjeve. Det danner en parallell til et av de mest intakte skjelettene vi har fra steinalderen her til lands, fra Grønehelleren i Solund, Vestland, hvor bl.a. kjevebeinet sannsynligvis har blitt fjernet som del av dødehåndteringen (Jansen 1972, Lødøen 2015). Som del av et annet ytterpunkt innenfor manipulasjon og desartikulering, kan trekkes frem to motiv i Ausevik som later til å ha karakter av rygggrader, hvor bekken, kragebein og muligens noen ribbein er forsøkt fremstilt (Fig. 7). På bakgrunn av likhetstrekk mellom disse to figurene og ett av skjelettmenneskene i Vingen har det også tidligere blitt argumentert for at dette dreier seg om rygggrader av menneske (Hagen 1969). Fremstillingene av disse mulige ryggvirvlene er svært like for begge motivene. De later til å være like mange i antall, men

korresponderer ikke nødvendigvis med hvor mange ryggvirvler et menneske har. Her er det interessant å trekke frem at vi selvfølgelig ikke vet hvordan kvantifisering foregikk for tusenvis av år siden. Selv om det i Ausevik gjennomgående vises at hender og føtter har fem fingre og fem tær, så viser skjelettfigurene i både Vingen og Ausevik at antall ribbein ikke korresponderer med det som er normalt for et menneske (se Fig. 3). Et moderne vestlig anatomisk nøyaktighetsregime lå neppe til grunn, grovfremstillingene kan ha vært tilstrekkelige. Dessuten finnes det en rekke øvrige trekk ved menneskeskjelettene som det er nærliggende å se i sammenheng med dødehåndtering.

Kanskje ble de ulike skjelettdelene deponert ulike steder, etter normene innenfor de enkelte samfunnene? Dette samsvarer med og bekreftes av gjenfinningen av enkeltdele av mennesker (Grünberg

2000). Trolig finnes det en rekke trekk og detaljer ved de ulike skjelettfremstillingene som gir en dypere innsikt i de senmesolittiske samfunnenes varierte dødehåndtering, kosmologi og religion. Medisinske årsaker kan også ha ligget bak fragmenteringene, noe jeg kommer tilbake til. Rammene er ikke til stede for å dvele mer ved dette i denne artikkelen, men funnene åpner for at også andre skjelettdeler, som ribbein, armer og bein, som mangler hos de fremstilte menneskefigurene, kan være uttrykt gjennom andre stiliserte motiver som er vanskelige å forstå og fortolke, men som heller ikke er tydelige menneske- eller dyrefigurer (Fig. 8 og 9).

Bildenes alder, samfunnet bak bergkunsten og bergkunstlokalitetenes rolle

Som nevnt innledningsvis er bergkunstens problem – både den sørlige tradisjon, fra bronse- og jernalderen og den nordlige tradisjon, fra steinalderen – at den har vært svært upresist datert. Dette har også medført at samtidskonteksten har vært like vag og usikker, og etter hvert har den forsvunnet helt i mange analyser av bergkunsten. Motivene har vært gjenstand for kvalitative og kvantitative sammenligningsanalyser hvor det er enkeltfigurene som later til å samhandle, og selv om samfunnet finnes i bakgrunnen, fremstår det ofte tidløst eller grovkronologisk. Mens den øvrige arkeologien har vært opptatt av å nyansere kronologi og tidsforståelse, ikke minst gjennom utviklingen og anvendelsen av C14-metoden, har bergkunstsektoren holdt seg til andre metoder – som stilanalyser og strandlinjedateringer. Disse har på sin side gitt langt mindre presise dateringer og følgelig ført til en mer relativistisk tilstand for bergkunsten. Dette har vært en svært uheldig utvikling, ofte begrunnet av at bergkunsten ikke kan dateres direkte. Det er det mange andre arkeologiske kategorier som heller ikke kan, slik som pilspisser og steinøkser. Likevel evner vi å datere dem bedre, ut fra kontekstene de er funnet i. Prinsippet er det samme for bergkunsten. Det er ikke nødvendigvis en enkel vei for å datere verken gjenstander eller bergkunst, men det finnes mange gode innfallsvinkler som kan bøte på vanskelighetene.

Etter å ha fulgt den generelle utviklingen innenfor både arkeologi generelt og bergkunst spesielt, gjennom mange år, opplever jeg fortsatt at det for bergkunsten hersker en holdning om at det må aksepteres en enklere vei hva gjelder tidfesting. Det later til å ha blitt noe av en sovepute å holde seg til stilsammenligninger over

lange avstander, og ikke minst svært relative geologiske og omtrentlige strandlinjedateringer – med tilleggsantagelser om hvor nært datidens strandlinjer bergkunsten ble produsert. Dette har ofte vært bergkunstens uttalte skjebne. Den er dømt til en mer upresis kronologi, og følgelig har den kronologiske forståelsen av bergkunsten, og interessen for å nyansere tidfestingen, stagnert hos mange (Lødøen 2013). Konsekvensen er at bergkunsten ikke sees i sammenheng med dens opprinnelige samtidskontekst, og med samfunnet som produserte motivene. Dermed mister den mye av sin betydning og relevans for å kunne forstå det samfunnet som skapte den, og vice versa. Slik er det på ingen måte nødt til å være!

For nettopp å forsøke å bøte på dette misforholdet er det gjennomført en rekke arkeologiske undersøkelser i Vingen og i Ausevik, med ditto innsamling av materielle arkeologiske etterlatenskaper. Ikke minst er det gjennomført et stort antall radiologiske dateringer fra kull- og kulturlag (Lødøen 2013, 2014). Man kan ikke nødvendigvis trekke absolutte forbindelser mellom kilder som er funnet umiddelbart under en bergflate, og motivene på bergflaten, fordi slike arkeologisk utgravde kilder kan være både eldre og yngre enn motivene. Av den grunn er det også gjennomført en rekke uavhengige naturvitenskapelige undersøkelser samt vegetasjonshistoriske dateringer av påvirkningen på vegetasjonen, nær bergkunstflatene. Arkeologiske utgravninger har også bidratt til dokumentasjonen av produksjonsredskaper for bergkunsten i daterte kulturlag nær flater med bergkunst, og dette har gitt ett nytt og sikrere utgangspunkt for datering av bergkunsten. Alle disse tilnærmingene har vist seg å falle godt sammen, for å få aktiviteten i både Ausevik og Vingen bedre datert, og har tidfestet begge lokalitetene til slutten av senmesolitikum, noe som har vært en overveldende erkjennelse. Det er ikke lenger belegg for å tidfeste Ausevik til bronsealder (Hagen 1969) eller Vingen til mellomneolitikum (Bakka 1973), slik det tidligere har vært hevdet. Tilnærmingene har gitt bruksfaser for Ausevik og Vingen til henholdsvis 7000–6600 Cal BP og 6900–6200 Cal BP (Lødøen 2013, 2014, Hjelle og Lødøen 2017). Disse tidsbolkene omfatter de bruksfasene og den aktiviteten vi har vært i stand til å identifisere ved lokalitetene, og daterer ikke nødvendigvis selve bergkunstproduksjonen, som kan ha foregått gjennom et langt kortere tidsrom. Dette området er under stadig utvikling, slik at kronologien kan nyanseres ytterligere med tanke på når produksjonen av bergkunsten fant sted, og – ikke minst – hvor lenge denne billedproduksjonen varte ved

de enkelte lokalitetene. Her finnes en rekke muligheter for å trekke flere opplysninger ut av den eksisterende dokumentasjonen. Det ligger også et enormt potensial i fremtidige, målrettede arkeologiske undersøkelser nær panelene med bergkunst.

Et samfunn i krise

Det som er særlig interessant med dateringene av aktiviteten i Ausevik og Vingen, er at de senere års demografiske undersøkelser av befolkningsutviklingen i Vest-Norge i steinalderen har avdekket en gradvis nedgang i folketallet fra om lag 7000–6200 Cal BP, med et kraftigere fall mot slutten av dette tidsrommet (Bergsvik et al. 2021). Denne bunnoteringen i folketall, som definitivt må ha representert en krise for de senmesolittiske samfunnene – hvor befolkningen rett og slett ser ut til å forsvinne – er dermed sammenfallende i tid med at bergkunstlokalitetene Ausevik og Vingen går helt ut av bruk, i nettopp tidsrommet 6600–6200 Cal BP. Svært få arkeologiske spor er funnet fra det etterfølgende tidsrommet, 6200–6000 Cal BP, og synes å understreke at samfunnene forsvant så og si helt i slutten av senmesolitikum (Lødøen 2025). Med de sannsynligvis utdøende kulturene later den nordlige tradisjonens bergkunst til å opphøre. Samfunnenes kollaps – med deres tilhørende bergkunstuttrykk og -praksis – understrekes dessuten av at bergkunst av den nordlige tradisjonen ikke blir tatt opp igjen på et senere tidspunkt.

Følgelig har den mer nøyaktige datering av bergkunsten i Vingen og i Ausevik åpnet for å avsløre et helt annet bakteppe for bergkunsten. At det kan sannsynliggjøres at ikonografien kan settes i direkte sammenheng med nedgangen i folketallet, og at bildene av dyrefigurene, menneskeskjelettene og mange andre motiver – som vi ennå ikke har satt ett sterkt nok søkelys på – kan relateres til langt mer konkrete hendelsesforløp for de senmesolittiske samfunnene i datidens Vest-Norge. Umiddelbart synes det på sin plass å stille spørsmål ved hva som kan ført samfunnene inn i en slik krisetilstand. Selv om klimaet er i ferd med å bli noe kaldere mot slutten av senmesolitikum, synes ikke en gjennomsnittlig nedgang på et par grader å kunne ha slått ut en hel befolkning (Lundström 2023). Matmangel og hungersnød virker heller ikke sannsynlig, ettersom det må ha vært en svært bred ressurstilgang, blant annet langs tidevannsstrømmene, med mange arter som ikke var direkte avhengige av hverandre (Olsen 1992, Hjelle et al. 1992, Bergsvik 2002) – og som hadde fått et stadig sterkere befolkningsfokus fra

begynnelsen av senmesolitikum (Bergsvik 2001). Vi har heller ikke funnet tendenser til folkeforflytning, at den sannsynlige nedgangen i folketallet kan forklares av en eventuell økning av befolkningen andre steder (Lundström 2023). Ufred eller krigstilstander – som kan forklare nedgangen i folketall – finnes det heller ikke mange indikasjoner på, selv om slike tilstander kan være vanskelige å etterspore i et begrenset og nedbrutt arkeologisk materiale. Likevel er det ikke sannsynlig at alle sider av eventuelle konflikter forsvant. Ved eliminering av mange årsaker sitter en igjen med at nedgangen snarere kan ha vært et resultat av sykdommer og epidemier. Det har vært hevdet at dette sjelden forekommer innenfor et jeger- og sankersamfunn (Bergfeldt et al. 2024). Men nettopp den økende bofastheten, og en tilhørende fortetting av mennesker rundt særlig tidevannsstrømmene, kan ha skapt de samme forholdene som er vanlig hos en jordbruksbefolkning – og hatt som konsekvens at befolkningene utsatte seg for ulike varianter av sykdommer som utviklet seg til å bli dødelige. Vi er jo kjent med at smitte lett spres i mer tettbefolkede områder. I tillegg kan bofastheten – med åpne møddinger, avfall og smittespredende åtseletere, gnagere og insekter – ha skapt gunstige forhold for at sykdommer fikk utvikle seg og ble dramatiske for de mer stasjonære samfunnene. Befolkningen kan dessuten ha blitt utsatt for uhåndterlig smitte fra ulike dyr, som lett kan ha spredt seg i sedentære områder (Spyrou et al. 2019, Scott 2017). Selv om vi har dannet oss klare oppfatninger omkring tamdyrhold, og når dette ble vanlig, en gang i neolitikum så kan det ha vært en rekke tilfeller hvor de mesolittiske samfunnene tok til seg ikke bare hund, som vi vet ble domestisert allerede i steinalderen, men også andre dyr som kan ha blitt forsøkt domestisert, og som vi ikke har sikker kunnskap om. Som art er vi mennesker disponert for en rekke sykdommer – såkalte zoonoser – som kan spres fra både fugl og pattedyr, til og med fra sjøpattedyr og over til mennesker (Rahman et al. 2020). Samlet kan de sedentære forholdene ha skapt svært gunstige betingelser for at sykdommer av muligens dødelig karakter fikk utvikle seg. Det kan også ha vært helt andre årsaker som lå bak, men det er på det rene at folketallet gikk ned. Uansett kan de nettverkene som fungerte godt for å spre kunnskap om teknologi, råstoffer, språk og en uendelighet av kulturelle og sosiale forhold, også ha vært svært effektive for å spre smitte. Genetisk er dette likevel svært vanskelig å dokumentere grunnet få skjeletter, og selv om det fantes et representativt utvalg av bein eller skjelettmateriale datert til senmesolitikum fra våre områder, ville det likevel ikke gitt sikre data.

Epidemiske utviklinger eller spor etter sykdommer lar seg ikke nødvendigvis etterspore i bein og skjeletter (Duchêne et al. 2020), kanskje ikke engang i bløtvev, som det er utenkelig å gjenfinne i dag. Ser en nærmere på alternative forklaringer, finner jeg likevel ingen andre forklaringsmodeller mer sannsynlige. Her er det også interessant å trekke frem at den genetiske diversiteten er hevdet å ha vært langt større i Nord-Europa enn i Sentral- og Sør-Europa i mesolitikum, noe som kan tyde på at mange samfunn i Skandinavia forsvant i denne tidsepoken ved at nettopp befolkningene døde ut (Günther et al. 2018).

Den nordlige tradisjon og samfunnsendringer

Langt vanskeligere er det å forsøke å svare på hvorfor menneskeskjelettene og de øvrige motivene i det hele tatt har blitt avbildet. I andre arbeider har jeg trukket frem at bergkunstlokalitetene kan ha hatt en tidligere funksjon som seremonielle steder (Lødøen 2015) for de senmesolittiske samfunnene – som sannsynligvis hadde sine faste boplasser, andre steder – ikke minst ved tidevannsstrømmene (Olsen 1992, Bergsvik 2001). Tendensene i det arkeologiske materialet tyder på at befolkningen var økende og sannsynligvis ble mer bofast fra begynnelsen av senmesolitikum, fra om lag 7500 Cal BP. Med støtte i utallige eksempler fra etnografien er det trolig at for slike bofaste samfunn utviklet det seg et behov for seremonielle og rituelle steder med funksjoner knyttet opp mot døderiter, primær- og sekundærbegravelser eller andre spesialiserte aktiviteter som er vanlig innenfor tradisjonelle samfunn, blant annet for å komme i kontakt med andre kosmologiske nivåer. Slike lokaliteter er ofte plassert et annet sted enn de faste bosetningsområdene. Rituelle og kosmologiske prosesser innebærer nemlig nærkontakt med krefter som ofte oppfattes å ha en ødeleggende påvirkning på samfunnet – og ble sannsynligvis håndtert av spesialister innenfor samfunnet. Innenfor et slikt scenario har jeg sett det som sannsynlig at selve bergkunstproduksjonen kom til som et nytt trekk ved de allerede etablerte seremonielle stedene hvor primær- eller sekundærbegravelser, eller andre aspekter knyttet til dødehåndtering, vanligvis fant sted. Det tydelige dødsbudskapet som fremkommer av ikonografien, ble kanskje utløst av epidemiske tilstander og skapte den befolkningskrisen som utviklet seg. I en slik situasjon kan manipuleringen av skjelettene – som kan forstås som fysisk inngripen i dem – samt fremstillingene i bergkunsten ha hatt som mål å

håndtere eller motvirke den krisen samfunnet befant seg i. Et av de store problemene med bergkunsten er at vi selvfølgelig ikke kjenner til hvordan samfunnet bak oppfattet disse bildene. Ble motivene oppfattet å ha en del av egenskapene til dyrene eller skjelettene som ble avbildet? Var det mulig å påvirke det som var avbildet gjennom avbildningene? Spørsmålene er mange og omfattende.

En epidemisk situasjon som årsak til nedgangen, og et tilsvarende samfunnsmessig sjokk som forklaring på bergkunsten, var ikke bare forbundet med det vi kanskje kan kalle vanlige, regulære døderiter. Frafallet av individer ble så stort at samfunnet forsøkte seg på en helt annen håndtering av denne situasjonen, kanskje gjennom lang tid. Disse forholdene kan ha blitt såpass utfordrende at det å hugge de dramatiske tilstandene inn i bergflater, som kanskje ble oppfattet å representere en kontaktflate mot en eventuell underverden, og et annet kosmologisk nivå, ble valgt som en løsning som kunne føre til endring. Vi er jo kjent med at for samfunn under press oppstår det helt nye ideer, og at symboler kan være tilsvarende viktige og skape samhold. Et annet scenario er at bergkunsten har vært en metode for å bearbeide traumatiske situasjoner som samfunnet ble utsatt for.

Dersom sykdom og død – kanskje massedød – var årsaken til bergkunstproduksjonen, er det nærliggende å tro at dette var tydelig nedfelt i motivsammensettingene. De fragmenterte skjelettene, brutt ned til bokstavelig talt løsrevne ryggrader, slik vi finner dem hugget inn i berg, hadde kanskje en sammenheng med konkrete forhold som samfunnet var utsatt for. Selv de mesolittiske samfunnene kan ha hatt sine spesialister som trolig har forsøkt seg på å kurere lidelser gjennom inngripen i kropp, eller gjennom kontakt med kosmologiske krefter. Vi er blant annet kjent med tilfeller av trepanasjon dokumentert i steinalderkontekster som kan ha vært forbundet med forhistoriske behandlingsformer av lidelser eller sykdommer, og som kan ha blitt utviklet av tilsvarende mulige, medisinske årsaker. Tankegangen kan ha vært at en gjennom regenerasjon og gjenfødelse, samt gjennom bergkunst, ville en få bukt med tilstanden samfunnet var blitt rammet av. Dette er teoretiske spørsmål som kan analyseres videre, og hvor både ikonografi og arkeologiske kilder kan trekkes inn for å belyse disse problemstillingene.

En kan også få inntrykk av at produksjonen av helle-ristninger i både Vingen og Ausevik var drevet av en besettelse – eller desperasjon – om å fylle alle eksponerte bergflater med et ikonografisk samfunnsmessig rop om hjelp, rettet mot alle krefter som kunne tenkes å bidra.

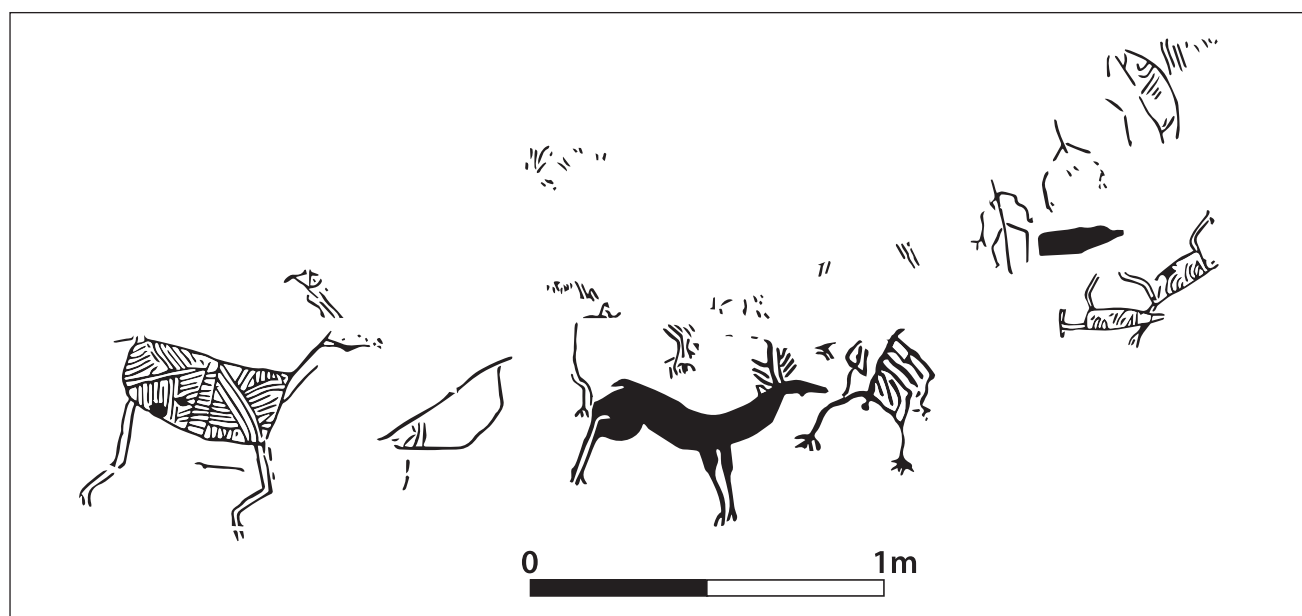
Et slikt scenario er nærliggende å se for seg i Vingen, med sine stupbratte fjell, dype fjorder, dundrende fosser og særegne vindfenomener som skapte forutsetninger for en oppfatning om at her var de kosmologiske kreftene tilgjengelige, og kanskje til og med mottakelige, for de budskapene som ble hugget inn i overgangen mellom den levende verden og en underverden. Disse kan ha inneholdt et desperat eller langsiktig krav eller håp om endring – som kunne komme samfunnet til unnsetning. Mye kan likevel tyde på at dette ikke nyttet. Kulturens og menneskenes dager var talte, samfunnets kollaps var uunngåelig, og med dette opphørte den nordlige tradisjonens bergkunst – iallfall i denne delen av landet. Ingenting tyder på at tradisjonen fortsatte inn i neolitikum i Vest-Norge.

Fra flere hold er det hevdet at innledende ekskarnering og etterfølgende desartikulering har vært den rådende dødehåndteringen gjennom det meste av mesolitikum (Cauwe 1988), men at denne praksisen ble gjenstand for endringer i løpet av senmesolitikum. Sistnevnte er det nemlig argumentert for, med utgangspunkt i de mesolittiske gravene og skjelettene som er dokumentert ved Skateholm og Vedbæk i henholdsvis Sverige og Danmark. Denne endringen har vært hevdet å være et resultat av endrede samfunnsforhold i slutten av senmesolitikum, hvor en økende respekt for helheten til skjelettene hadde utviklet seg (Nilsson Stutz 2003). Selv om det i andre arbeider (Lødøen 2015, 2025) og over (Fig. 4) er antydning en utvikling fra beskjedne til

enda mer omfattende fragmentering, kan liksom godt den motsatte utviklingen ha funnet sted. Lignende forhold som i Sør-Skandinavia kan også ha utviklet seg i Vest-Norge, hvor epidemier kan ha ligget til grunn for både ikonografi og dødebehandling i større deler av Skandinavia. Dette kan forstås som at samfunnene ble mer bevisst på eventuelle smittsomme sykdommer, og følgelig kan ha redusert fragmenteringene og manipulasjonen av den grunn. Sistnevnte kan passe med en mulig utvikling hvor manipuleringen av skjelettene var mer omfattende i den eldre bergkunsten i Ausevik enn i den noe yngre varianten vi finner i Vingen.

Dyrene, menneskeskjelettene og døden

For å vende tilbake til dyrefigurene som den nordlige tradisjonen er så kjent for, så synes det opplagt at hjortedyrene – som nærmest omkranser menneskeskjelettene – må ha hatt en forbindelse til dødehåndteringen og skjelettene. Jeg har tidligere vært inne på at hjorten kan ha hatt en funksjon som *sjeledyr* (Lødøen 2015), som medførte at den kanskje ikke ble jaktet på, uten at en rekke betingelser var oppfylt? Hvis ikke kunne en muligens risikere å ødelegge for sjelers ferd? På den annen side er det ikke sikkert at det var noe problem å både felle og deretter konsumere dyrene, og at sjelen til avdøde fant veien tilbake til menneskene gjennom fortæring av kjøttet til dyrene eller på andre måter? Det

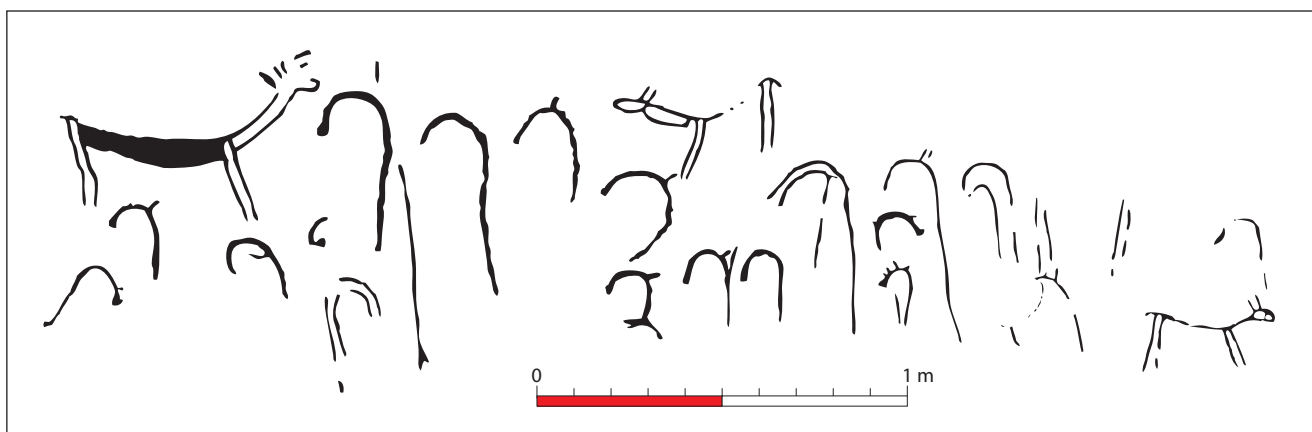
Figur 10. Her synes det tydelig at vi har et levende dyr, sentralt i bildet, med fullt uthugget kropp og med muskelfestene så tydelig uttrykt langs bein. Denne står i motsetning til hjorten til venstre i bildet, som ser ut til å mangle muskelfester og kan være ment å fremstille skjelettdyr. Til høyre finnes flere menneskeskjeletter som utgjør del av en mulig hendelse eller et kosmologisk narrativ som disse sammenhengene er ment å uttrykke. Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

kan ha vært et vell av tabuer og både kosmologiske, religiøse og ideologiske forholdsett som tok høyde for dette. Men hva vet vi egentlig? Svært lite! Her risikerer vi å snuble i moderne oppfatninger av hjorten, som art – gjennomforklart langt inn i biologiske, etologiske og genetiske termer. Det synes klart at de mesolittiske menneskene må ha forholdt seg til hjortedyrene og andre arter på en helt annen måte enn folk gjør i dag. Trolig var denne relasjonen betinget av en sameksistens med hjorten som kan ha skapt mer likeverdige forhold mellom mennesker og dyr, og var på ingen måte styrt av et kartesisk verdensbilde som tilfellet er i dag, hvor vi har definert oss selv som suverene. De senmesolittiske samfunnene hentet selvfølgelig sine egne forståelser og fortolkninger av ulike dyr ut fra den virkeligheten de befant seg i, og det kan på ingen måte utelukkes at det hersket en oppfatning om slektskap mellom hjort og mennesker (Fig. 10). Gevir og bein av hjort er også funnet i mange mesolittiske graver (Larsson et al. 1981, Larsson 1988, Grigson og Mellars 1987, Kannegård Nielsen og Brinch Petersen 1983, Grünberg 2000), og understreker dødsfellesskapet mellom mennesker og hjortedyr, og hvor det som i utgangspunktet kunne oppfattes som rene trofeer og gravgaver, snarere kan ha vært del av foreningen, mellom dyr og mennesker slik det er fremstilt gjennom bergkunsten, og i lys av den evige regenerasjon et uttrykk for at hjort og mennesker var knyttet sammen (Conneller 2004).

I både Ausevik og Vingen er det dessuten tydelig at plasseringen av motiver var betinget av landskapets karakter. Det later til å ha blitt anvendt på en meningsbærende måte, for å strukturere både budskapet bak ikonografien og plasseringen av motivene (Lødøen

2015). Vingen er nemlig karakterisert av en rekke øst–vest-orienterte berggrygger, hvor det stedvis er en rekke større eller mindre eksponerte bergflater hvor helleristningsmotivene er innhugget. De sørvendte bergflatene har i stor grad avbildninger av hjortedyr som ser ut til å bevege seg innover i landskapet, og hvor det *aldri* er funnet fremstilte menneskefigurer eller menneskeskjelett. Sistnevnte finnes så og si *alltid* på de nordvendte flatene – og ofte i nærheten av flokker av hjortedyr som er på vei vestover, og som samlet viser til et helt klart forholdsett med tanke på plassering og strukturering av både menneskeskjelett- og dyrefigurer. Organiseringen av motivene med hjortedyr som er på vei innover i terrenget, og som returnerer med skjeletter, antyder jo at det foregikk prosesser i Vingen som forberedte skjelettene på en ferd vestover. Kanskje ble hjortedyrene oppfattet som kosmologiske budbringere? Hva disse prosessene kan ha vært, ligger det trolig spor etter i undergrunnen i Vingen, og ved andre bergkunstlokalteter av den nordlige tradisjon. Fremtidige utgravninger og tilhørende forskning kan gi mer kunnskap om disse forhold. Det tydelige mønsteret som både hjortedyrene og menneskeskjelettene er plassert inn i, kan tyde på at en kanskje forholdt seg til en horisontal kosmologi, i tillegg til den vanligvis fremtredende vertikale, som er og var så vanlig hos de fleste samfunn i både fortid og nåtid.

Endelig finnes det også fremstillinger av det som tydelig synes å være skjelettdyr, og som kanskje gikk gjennom de samme prosessene som menneskeskjelettene kan ha vært et uttrykk for. I Vingen er det minst et hundretall – kanskje flere – fremstillinger med en tyde-

Figur 11. Hjortedyr under påvirkning av det som trolig er dyrehodestaver. Sistnevnte kjenner vi fra mesolittiske kontekster blant annet i Karelen (Gurina 1956), utformet av gevir. I bergkunsten fremstår disse svært stiliserte, med et langt skaft og det som trolig utgjør hodet, representert av den avsluttende krummingen og hvor ørene til dyrene er tydelig markert. Disse later til å kunne kontrollere hjortedyrene, og er en av mange fortellinger som utgjør del av det mesolittiske billedspråket. Illustrasjon: Lødøen T.K./Arkikon

lig ribbeinlignende kroppsdekor som synes å antyde at disse er ment å fremstille *dyreskjeletter* (Skjærum 2024). Følgelig kan det som er antydnet om menneskers sjel og gjenfødelse, ha vært like mye av en problemstilling for dyrene. Dyrenes betydning, langt utenom det ernærings- og redskapsmessige, synes dessuten å være understreket av fremstillinger av dyrehodestaver som later til å ha hatt en evne til å kontrollere dyr, omkranset menneskeskjeletter og kanskje hindre dyr adkomst til menneskeskjeletter eller til deler av dødeprosessen, slik bergkunsten gir uttrykk for (Fig. 11). Kanskje fant også dette sted i den materielle fysiske fortid – hvor utskårne dyrehodestaver av gevir kan ha blitt anvendt for å kommunisere med eller kontrollere hjortedyr (Lørdøen 2009).

Til tross for at det finnes et betydelig misforhold mellom et stort antall dyrefigurer og forholdsvis få menneskeskjeletter, har sistnevnte en sentral plassering på mange flater og felt. Menneskeskjelettene er ofte del av større sammensatte motiver; følgelig er det nærliggende å forstå disse som en sentral faktor og av betydning for det helhetlige bergkunstuttrykket. Dette gir signaler om at skjelettene som er avbildet, kan ha tilhørt individer med en særskilt status, særlig potente personer, eller kanskje personer med betydelige sykdomstrekk. Her er det mange forhold som kan sammenlignes innad lokaliteter, mellom lokaliteter og over større avstander. Dette ville kunne gi oss mer kunnskap, men som samtidig sprenger alle rammer for drøftes mer i denne sammenheng.

En ideologi eller mesolittisk virkelighet – hinsides vår moderne vestlige

Det som har vært ansett som en av arkeologiens mange utfordringer – for ikke å si arkeologiens problem – er å finne en tilnærming som ikke projiserer dagens vestlige ideer og oppfatninger tilbake på samfunnsforholdene i tidligere tider. Likevel unngår vi ikke at det forhistoriske samfunnet på ulike måter også blir et speilbilde av dagens samfunn. Men selv om både menneskene og det aller meste av de materielle etterlatenskapene er borte, så kan de ikonografiske sammenhengene i bergkunsten gi alternativ innsikt i det senmesolittiske samfunnet. Følgelig er helheten essensiell for å gi seg i kast med å analysere det etterlatte ikonografiske uttrykket. Her ligger det selvfølgelig en enorm utfordring med motiver som vi ikke engang har tolkningsforslag for. Likevel skapes det stadig nye muligheter – ved nyoppdagelser som gir oppdatert kunnskap, og som

er gjeldende for all arkeologisk fortolkning og forskning. Det er nærliggende å tenke seg at motivsammensetningene også kan ha vært strukturert av det vi kan beskrive som det senmesolittiske billedspråkets syntakser. Målet fremover må være nye tilnærminger til disse syntaksene, men først må vi forsøke å definere disse. En bedre datert bergkunst, helhetlige analyser av ikonografien og samtidige funn fra boplasser og andre kontekster åpner for en mer holistisk forståelse av den senmesolittiske samfunnsstrukturen. Samlet kan dette gi ny kunnskap som kan anvendes for å forstå de ikonografiske fortellingene uttrykt gjennom den nordlige tradisjonens bergkunst.

Flere antropologiske studier har bekreftet at mange tradisjonelle kulturer og samfunn ikke oppfatter mennesker som suverene i forhold til andre arter, fra enten det oversjøiske eller det undersjøiske dyreriket, eller fra planteriket. Innenfor de fleste av disse samfunnene finnes heller ikke noe slikt som livløs materie (Descola 2013). Menneskene bak bergkunsten som var en del av det senmesolittiske samfunnet, forholdt seg nok til en verden som var besjelet, og hvor oppfatninger omkring kosmologi, religion, mytologi og erverv grep inn i hverandre. Her forholdt en seg også på godt og vondt til både overjordiske og underjordiske krefter og nivåer, som var det dagens naturlover. Derfor er det naturlig å forstå motivene enten som tidligere oppfattede virkeligheter eller som ønskede og kommende tilstander eller realiteter. En skal heller ikke så mange hundreår tilbake i våre egne samfunn for å finne oppfatninger av elementer i det vi i dag kaller *naturen*, som besjelet; hvor huldra fantes, og hvor naturkreftene var personifiserte.

I kjølvannet av mange naturvitenskapelige tilnærminger som anvendes for analyser av arkeologisk materiale, skapes ofte gjennomforklarte forståelsesrammer. Disse tilnærmingene anvendes selvfølgelig med både humanistisk og arkeologisk bevissthet, om at forhistorien må ha vært helt annerledes enn den virkeligheten vi er del av i dag. Til tross for denne erkjennelsen er det likevel ikke til å unngå at fortolkninger av utgravd arkeologisk materiale blir preget av moderne oppfatninger. Det er nettopp her at den nordlige tradisjonens bergkunst kan utgjøre en forskjell. Sammensetningene av motiver anskueliggjør og identifiserer nemlig forhistoriske sammenhenger som kan gi oss større innsikt i hvordan tidligere virkeligheter kan ha artet seg. Slik sett er det er fristende å foreslå at det som er uttrykt gjennom den nordlige tradisjonens bergkunst, representerer en *proxy* som er vel så anvendelig for å forstå både verdensbildet og tankesettet til det senmesolittiske samfunnet, enn rekonstruksjoner vi har skapt av

de mesolittiske kulturene, basert på svært beskjedne etterlatenskaper, som har overlevd frem til i dag.

Konklusjon

Perspektivene for bergkunsten og de alternative mulighetene som jeg her har forsøkt å fokusere på, er selvfølgelig bare noen få blant mange. Der jeg har funnet døden og dødehåndteringen, har andre forskere fokusert på andre forhold og forteller jo mye om både muligheter og begrensinger i studiet av bergkunsten. Likevel kan det ikke være tvil om at det fortsatt ligger et enormt kunnskapspotensial i sammensetningene av motiver ved de mange feltene i både Ausevik og Vingen, og enda mer i den nordlige tradisjonens bergkunst i andre deler av Skandinavia – og ikke minst gjennom større sammenligningsanalyser. Tilsvarende ligger det et stort og uforløst potensial i undergrunnen ved mange av helleristningsfeltene som kan anvendes for å datere bergkunsten og gjensidig fortolke både ikonografi og materielle etterlatenskaper. Jeg legger til oppfordringen om behovet for å datere bergkunsten bedre, og at det er på høy tid å vurdere flere små og avgrensede undersøkelser inntil flater med bergkunst. Altfor mye har sannsynligvis gått tapt allerede. I tillegg er det klart at bildene og motivene må og bør underlegges flere analytiske tilnærminger til forhistorien som tar hensyn til helheten i det som er fremstilt gjennom bergkunsten. De sammenhengene vi ser mellom menneskeskjeletter og hjortedyr, må jo selvfølgelig ha vært til stede og preget samfunnet også utenfor bergkunst-sammenhengene. Kanskje kan de la seg etterspore i hvordan fysiske bein og gevir kan ha blitt behandlet? Innenfor mange lokaliteter finnes det dessuten motiver som viser adferd som ikke helt passer med våre aksepterte nyere standarder, og hvor det helst blir til at vi utelukker slike «anomalier» i fortolkningene. Dette kan ha ekskludert mange av relasjonene som er understreket i bergkunsten. Hele spekteret av motiver var trolig nødvendig for å uttrykke noe som det var ønskelig å bekrefte eller endre, fordi en rekke aktører blant dyr

og andre motiver ble oppfattet å ha forbindelser til hverandre. Når vi under tolkningsforsøk har lagt så stor vekt på enkeltfigurer, eller hjortedyrene alene, har vi ikke utnyttet potensialet i det etterlatte billedspråket. Vi aner jo heller ikke om dette forhistoriske billedspråket var komplementert av fysiske objekter, eventuelt menneskelige levninger. Endelig er det en relevant hypotese at epidemiene som kan ha utviklet seg i Vest-Norge i slutten av mesolitikum, nærmest har vært humanistisk illustrert gjennom menneskeskjelettene i bergkunsten. Disse mulige beretningene omkring død og undergang etterlatt som motiver i bergflatene, kan mange tusen år etter de opprinnelige hendelsene, bidra til å gi en annen innsikt enn hva de materielle arkeologiske kildene gir alene.

Epilog

Et samarbeidsprosjekt mellom alle universitetsmuseene her til lands for å etablere en nasjonal forskningsinfrastruktur for bergkunst er under opptrapping. Hensikten er å samle alle kilder av relevans for bergkunst – med tilhørende analytiske verktøy – som blant annet kan gjøre oss i stand til å gjennomføre omfattende datafangst og analysere store datamengder, dra vekslere på mange kildekategorier, utføre sammenligning av motiver i bergkunsten med både ikonografiske og materielle etterlatenskaper. Det skal blant annet utredes om kunstig intelligens kan hjelpe oss på veien, samt bruk av annen teknologi og øvrige analysevitenskaper. Tidsperspektivet er langt, og det planlegges for analysemetoder som bare er i sin spede begynnelse. Med støtte fra mange fagområder, blant annet språkvitenskap, kan dette kan være del av veien mot å etablere et forskningsverktøy for bergkunsten.

Takk

Takk til Ragnar Børsheim og Arkikon for utvikling av illustrasjoner, og til Yrja Skjærum for gjennomlesning av en tidligere versjon av manuskriptet.

LITTERATUR

- Bakka, E. 1973. Om alderen på veideristningane. *Viking* 37, s. 151–187.
- Bergfeldt, N., E. Kirdök, N. Oskolkov, C. Mirabello, P. Unneberg, H. Malmström, M. Fraser, et al. 2024. Identification of microbial pathogens in Neolithic Scandinavian humans. *Sci Rep* 14, 5630 (2024). <https://doi.org/10.1038/s41598-024-56096-0>
- Bergsvik, K.A. 2001. Sedentary and mobile hunter-fishers in Stone Age western Norway. *Arctic Anthropology*, 38/1. 2e26 [jstor.org/stable/40316537](https://www.jstor.org/stable/40316537).
- Bergsvik, K.A. 2002. Arkeologiske undersøkelser ved Skatestraumen. Bind 1. *Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen*. Nr. 7.
- Bergsvik, K.A., K. Darmark, J. Aksdal, L.I. Åstveit og K.L. Hjelle. 2021. Demographic developments in Stone Age coastal western Norway by proxy of radiocarbon dates, stray finds and palynological data. *Quaternary Science Reviews* 259, s. 1–18.
- Bloch, M. 1982. Death, women and power. I: Bloch, M. og J. Parry (red.), *Death and the Regeneration of Life*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 211–30.
- Cauwe, N. 1988. Sépultures collectives du Mésolithique au Néolithique. I: J. Guilaine (red.), *Sépultures d'Occident et génèses des mégalithismes (9000–3500 avant notre ère): Séminaires du Collège de France*. Paris: Éditions Errance, s. 11–24.
- Conneller, C. 2004. Becoming deer. Corporal transformations at Star Carr. *Archaeological Dialogues* 11, s. 37–56.
- Descola, P. 2013. *Beyond Nature and Culture*. London: The University of Chicago Press.
- Duchêne, S., S.Y.W. Ho, A.G. Carmichael, E.C. Holmes og H. Poinar H. 2020. The Recovery, Interpretation and Use of Ancient Pathogen Genomes. *Curr Biol*. 2020 Oct 5;30/19:R1215-R1231. doi: 10.1016/j.cub.2020.08.081. PMID: 33022266; PMCID: PMC7534838.
- Fuglestedt, I. 2018. *Rock Art and the Wild Mind. Visual Imagery in Mesolithic Northern Europe*. London: Routledge.
- Grigson, C. og P. Mellars 1987. The mammalian remains from the middens. I: Mellars, P. (red.), *Excavations on Oronsay: Prehistoric Human Ecology on a Small Island*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 243–89.
- Grünberg, J. 2000. *Mesolithische Bestattungen in Europa: ein Beitrag zur vergleichenden Gräberkunde*. Internationale Archäologie 40. Leidorf: Rahden.
- Günther, T., H. Malmström, E.M. Svensson, A. Omrak, F. Sánchez-Quinto, G.M. Kılınc et al. 2018. Population genomics of Mesolithic Scandinavia: Investigating early postglacial migration routes and high-latitude adaptation. *PLoS Biol* 16/1: e2003703. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.2003703>
- Hagen, A. 1969. *Studier i vestnorsk bergkunst. Ausevik i Flora*. Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk serie 3, Bergen.
- Hallgren, F., K. Berggren, A. Arnberg, L. Hartzell og B. Larsson. 2021. *Kanaljorden, Motala. Rituelle våtmarksdepositioner och boplasslämningar från äldre stenålder, yngre stenålder och järnålder*. Stiftelsen Kulturmiljövård.
- Hertz, R. 1960 [1907]. A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death. I: R. Hertz (red.), *Death and the Right Hand*. Aberdeen: Cohen & West, s. 27–86.
- Hjelle, K.L., A.K. Hufthammer, P.E. Kaland, A.B. Olsen og E.C. Solvedt. 1992. *Kotedalen - en boplass gjennom 5000 år*. Bind 2. Naturvitenskapelige undersøkelser. Universitetet i Bergen.
- Hjelle, K.L. og T.K. Lødøen. 2017. Dating of rock art and the effect of human activity on vegetation: The complementary use of archaeological and scientific methods. *Quaternary Science Reviews* 168, s. 194–207.
- Hultkrantz, Å. 1953. *Conceptions of the Soul among North American Indians: a Study in Religious Ethnology*. Ethnographical Museum of Sweden, Monograph Series 1. Stockholm: Ethnographical Museum of Sweden.
- Jansen, K. 1972. *Grønehelleren – en kystboplass*. Upublisert mag.art.-avhandling. Universitetet i Bergen.
- Kannegaard Nielsen, E. og E. Brinch Petersen. 1993. Grave, mennesker og hunde. I: S. Hvass og B. Storgaard (red.), *Da klinger i muld... 25 års arkeologi i Danmark*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 76–81.
- Larsson, L., C. Meiklejohn og R.R. Newell. 1981. Human skeletal material from the Mesolithic site of Ageröd I: HC, Scania, southern Sweden. *Fornvännen* 76, s. 161–168.
- Larsson, L. 1988. Dödshus, djurkåkar och stenyxor: Några reflektioner kring senmesolitiskt gravskick. I: E. Iregren, K. Jennbert og L. Larsson (red.), *Gravskick och gravdata*. Report Series 32. University of Lund, Lund, s. 63–72.
- Lundström, V. 2023. Living through changing climates: Temperature and seasonality correlate with population fluctuations among Holocene hunter-fisher-gatherers on the west coast of Norway. *The Holocene* 2023, Vol. 33/11, s. 1376–1388.
- Lødøen, T.K. 2009. Confronting important animals. I McCartan, S., R. Schulting, G. Warren og P. Woodman (eds). *Mesolithic Horizons. Papers presented at*

- the Seventh International Conference on the Mesolithic in Europe, Belfast 2005*. Oxbow Books, s. 576–582.
- Lødøen, T.K. 2013. Om alderen til Vingen-ristningene. *Viking* 76, s. 7–34.
- Lødøen, T.K. 2014. På sporet av senmesolittiske døderiter: Fornyet innsikt i alderen og betydningen av bergkunsten i Ausevik, Flora, Sogn og Fjordane. *Primitive tider* 16, s. 51–75.
- Lødøen, T.K. 2015. Treatment of corpses, consumption of the soul and production of rock art: approaching Late Mesolithic mortuary practises reflected in the rock art of western Norway. *Fennoscandia archaeologica* 62, s. 79–99.
- Lødøen, T.K. 2025. Rock Images of the Dead: Glimpses of Past Mortuary Processes or Pictures of a Plague? I: L. Nilsson Stutz, M. Törv og R.P. Stjerna (red.), *The Oxford Handbook of Mesolithic Europe*. Oxford University Press, s. 901–914.
- Mantere, V. 2023. *The Relationship between humans and elks (Alces alces) in Northern Europe c. 12 000–1200 calBC*. PhD thesis, Department of Archaeology, University of Turku.
- Metcalf, P. og Huntington, R. 1979. *Celebrations of Death: the Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nilsson Stutz, L. 2003. Embodied Rituals & Ritualized Bodies: Tracing Ritual Practices in Late Mesolithic Burials. *Acta Archaeologica Lundensia Series in 8º*, No 46. University of Lund.
- Olsen, A.B. 1992. *Kotedalen – en boplass gjennom 5000 år. Fangsbosetning og tidlig jordbruk i Vestnorsk steinalder. Nye funn og nye perspektiver*. Bind 1. Universitetet i Bergen.
- Rahman, M.T., M.A. Sobur, M.S. Islam, S. Ievy, M.J. Hossain, M.E. El Zowalaty, A.T. Rahman og H.M. Ashour. 2020. *Zoonotic Diseases: Etiology, Impact, and Control. Microorganisms*. 2020 Sep 12;8(9):1405. doi: 10.3390/microorganisms8091405. PMID: 32932606; PMCID: PMC7563794.
- Rebay-Salisbury, K. 2015. Neither Fish nor Fowl: Burial Practices Between Inhumation and Cremation. I: Z.L. Devlin og E.-J. Graham (red.), *Death Embodied. Archaeological approaches to the treatment of the corpse*. Oxbow Books, Oxford.
- Schülke, A. 2022. Placing – fragmenting – circulating: Mesolithic burial and mortuary practices in Norway in a Northern European perspective. I: D.E.F. Olen (red.), *The Stone Age Conference in Bergen 2017. UBAS 12*. Bergen
- Scott, J.C. 2017. *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*. London: Yale University Press.
- Skjærum, Y. 2024. *Hjort er hjort? Relasjoner mellom menneske og hjort i senmesolitikum analysert gjennom bergkunsten i Vingen*. Upublisert masteroppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap. Universitetet i Bergen.
- Spyrou, M.A., K.I. Bos, A. Herbig og J. Krause. 2019. ‘Ancient pathogen genomics as an emerging tool for infectious disease research’. *Nature Reviews Genetics* 20, s. 323–340.
- Wynn, E. og D. White. 2017. Reincarnation Beliefs and Cultural Meanings Across Cultures. I: D. White og A. Eff (red.), *A Companion to Cross-Cultural Research*. John Wiley & Sons.